

רחל אויערבאך: ראשי פרקים לחקר חייה ויצירתה

(במלאת שלושים שנה לפטירתה)*

חייה של רחל אויערבאך משקפים סיפור של אשה יהודייה מלומדת, עצמאית וסופרת, שנולדה בראשית המאה העשרים בכפר קטן בגליציה. חייה, כמו החיים של יהודי תקופתה מחולקים לשניים, לפני שואת יהודי מזרח אירופה ואחריה. רחל אויערבאך היא סופרת ועיתונאית פעילה בחציה הראשון של המאה העשרים, שהפכה באופן טראגי-הרואי להיסטוריונית פעילה בחצי השני של חייה. עיסוקיה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם עיצבו את הבסיס האקדמי, הספרותי והפובליציסטי, שהובילו אותה בתקופת השואה – בגיטו וארשה ובמחבוא בער הארי של וארשה – לרשום ולתעד בדרכה ההיסטורית המיוחדת, גם לתאר באופן ספרותי את האירועים שהתרחשו מסביבה, ואת פגישותיה האישיות. פעילויותיה לאחר השואה, במיוחד בתור אחת מראשוני הוועדה היהודית ההיסטורית בלודז', ובתפקידה כמייסדת ומנהלת המדרור לתיעוד בעל-פה ביד ושם – הם פועל יוצא של חוויותיה בתקופת השואה.

מאמר זה מבוסס בעיקר על מקורות ראשוניים רבים – מאמרים, ספרים ותיעוד בלתי ידוע, פרי עטה של רחל אויערבאך, המפוזרים בעשרות פרסומים שטרם זכו לריכוז ברשימה ביבליוגרפית אחת.¹ קצת תמוה שאישיות יוצרת כרחל אויערבאך לא זכתה עד היום לתשומת לב בחקר תולדות תרבות היהודים בפולין, ובתחומי של מחקר על השואה. בשל חשיבותה של רחל אויערבאך בפסיפס היוצרים והחוקרים במאה העשרים בתחומה של ספרות ועיתונות יידיש, ברצוני להביא להלן ראשי פרקים לדמותה ולפועלה. במיוחד יושם דגש בהמשך על התקופה הידועה עוד פחות בביוגרפיה שלה, והיא פעילותה כסופרת, כעיתונאית, כמבקרת ספרות וכמתרגמת בין שתי מלחמות העולם.²

רחל איגה אויערבאך היתה סופרת, הכותבת יידיש ופולנית, היסטוריונית ופובליציסטית, מבקרת תיאטרון, עורכת, מתרגמת ומבקרת ספרות. היא נולדה בלאנובצה בגליציה (כיום אוקראינה) ב־18 בדצמבר 1903, ונפטרה בתל-אביב ב־31 במאי 1976. הוריה חנינא ומניה, וגם אחיה היחיד אשר-ז'ליג נפטרו לפני

* מאמר זה הוא נוסח מורחב ומעובד של הרצאה על רחל אויערבאך שנישאה בכנס "נשים קוראות, נשים כותבות בתרבות יידיש" שהתקיים באוניברסיטת חיפה ביום 16.11.2004. אני רוצה להודות למכון רב סדן על התמיכה והעזרה בהכנת המאמר.

מלחמת העולם השנייה. בצעירותה למדה רחל אויערבאך בפאָלסקשול' בלאנובצה, ובלמברג בריאל גימנזיה על שם אדם מיצקביץ' למדה עד לשנת 1921-1922. את לימודיה באוניברסיטת יאן קאזימזש בלמברג התחילה ב־1922-1923 וסיימה בשנת 1928-1929 בחוגים לפילוסופיה והיסטוריה כללית. היא גם התעניינה, ביקרה בשיעורים וכתבה עבודות מחקר בתחומי הפסיכולוגיה והאנתרופולוגיה.³

כבר בשנת 1925, בעודה סטודנטית, פרסמה רחל אויערבאך את מאמריה הראשונים ביומן הפולני היהודי כווילה (רגע) בלמברג, כתבי־עת שנועד לעניינים פוליטיים ותרבותיים. ב־1927 היא שימשה כעורכת בעיתון יומי בידיש דער נײַער מאָרגן, שעבדה בו ופרסמה במדורים שונים עד לשנת 1930. כן פרסמה בעיתון יומי בידיש בלמברג בשם יידיש עד לשנת 1932. יתר על כן, היא ערכה את הטור הספרותי בשבועון פֿאַלק און לאַנד, שיצא מטעם 'פועלי ציון', וגם השתתפה בהנהלה של יידי ויו"א בלמברג.⁴

ייסוד ועריכת כתבי־העת בידיש בלמברג בשם צושטייער (תרומה) בשנת 1929 והתפתחותו בהתחלת שנות השלושים היוו עבור רחל אויערבאך התקדמות טבעית והמשך לפעילותה בעולם התרבותי־ספרותי היידי. צושטייער היה כתבי־עת לספרות, אמנות ותרבות, והוא תוכנן להיות ירחון, אך למעשה יצאו רק שלושה גליונות – הראשון בספטמבר 1929, השני ביוני 1930 והשלישי באפריל 1931. אופי כתבי־העת ומטרותו משתקפים כבר בגליונו הראשון בכותרת מאמרה של רחל אויערבאך 'לאָמיר שאַפֿן אַ קולטור־צענטראַלע פֿאַר יידיש אין גאַליציע' (הבה וניצור מרכז־תרבות ליידיש בגליציה) – דהיינו: כתבי־העת צושטייער ייצג תנועה שפעלה למען תחיית ספרות יידיש ותרבותה בגליציה. בין משתתפיו אפשר למנות את מענדל נייגרעשל, בערל שנאָפּער, בער הורוויץ, רחל קאַרן, ישראל אַשענדאַרף, נחום באַמזע, יעקב שודריך ואחרים. היה זה מלך ראָוויטש, שזם ועודד את התנועה התרבותית־ספרותית הזאת בגליציה מקום הולדתו, ממקום מושבו בווארשה, שם התיישב ב־1921. ראָוויטש הגיע לביקור בלמברג ב־1929, אסף את הסופרים הצעירים ובתוכם גם רחל אויערבאך, ופעל איתם כדי לחזק ולחדש את ה'ייחוס' של גליציה כמרכז של יצירתיות בידיש באותה השנה. הוא פרסם מאמר בליטעראַישע בלעטער בשם 'דוד קעניגסבערג דער דיכטער און פּויער', משך את קעניגסבערג מכפרו כאנאטשוב, וכך גם את הסופר הידוע בער הורוויץ והמשוררת רחל קאַרן לאספה שהמוטו שלה היה 'גאַליציע דאָס לאַנד פֿון יידיש'.

אף שראָוויטש בחר בקעניגסבערג הוותיק כעורך כתבי־העת צושטייער – הביטאון שייצג את התנועה, היתה זאת רחל אויערבאך שעמדה בראש המערכת ונעזרה במשורר בער שנאָפּער ובאחרים, שתיפקדו כמועצה פעילה של מערכת צושטייער. בסיום הכנתו של כל גליון הם היו עולים לרגל לכפרו של קעניגסבערג ליד בוֹיבריק להראות לו את הגליון המוכן.

רחל אויערבאך לא היתה רק אחת ממייסדי צושטייער ומעורכיו, היא פרסמה מפרי עטה בכל שלושת הגליונות שיצאו לאור. יתר על כן, המערכת של

כתבי־העת ללא השתתפותה עלולה היתה להיות חסרת בית. כתובתו וביתו של צושטייער היו ברחוב מארטסינה 26 בחדר נפרד בתוך ביתה של רחל אויערבאך, בית שאביה קנה בעת מעבר המשפחה מלאנובצה ללמברג.

כאמור, רק שלושה גליונות של צושטייער הופיעו, אף שתוכנו להיות ירחון. בגליון הראשון פרסמה אויערבאך מאמר על הסופרת הפולנייה מרטה אוסטנזה, בגליון השני מאמר על המשוררת ביידיש פֶראַדל שטאַק, ובגליון האחרון שהופיע באפריל 1931 היא פרסמה גם מאמר על הסופרת אַווה שְלֹבֶרַג וגם מאמר ביקורת על הרומן די טענצעריין מאת יוסף אָפּאַטאַשו במדור סופרים וספרים. בשל הקשיים הכספיים שמנעו הופעה מסודרת של הירחון, המשיכה רחל אויערבאך לפרסם בכתבי־העת האחרים בלמברג יידיש ונייער מאָרגן עד לשנת 1932.

כבר לאחר הגליון הראשון משך כתבי־העת את תשומת לבו של קבוצה גדולה של סופרים שמקורם בגליציה, שישבו באמריקה ובארצות אחרות. לגליון השלישי (והרביעי שלא הופיע) נשלחו מכתבים מעודדים, כסף וחומר לפרסום מסופרים ומשוררים כגון משה־לייב האַלפערן, נפתלי גראָס, אבא שטאַלצנבערג, איטשע מעצקער, בנימין רעסלער, משה שטאַרקמאַן, שמואל־יעקב אימבער ואחרים. אמנם, למרות התחלותיו המרשימות של צושטייער, לא היה ללמברג הכוח להפוך למרכז אמיתי של תרבות יידיש. הסופרים, איש אחר רעהו נמשכו בשנות השלושים המוקדמות למרכזים אחרים, במיוחד לווארשה וגם למוסקבה, ניו־יורק ופריז. רחל אויערבאך כמוהם עזבה את קרקע גידולה בלמברג בשנת 1933 ועברה לווארשה להמשך פעילותה והתפתחותה הספרותית והתרבותית.

עד למלחמת העולם השנייה פרסמה רחל אויערבאך, לפי דבריה, מאות מאמרים בנושאים ספרותיים, מדעיים וחברתיים ביידיש ובפולנית. בנסיין לאתר – אם לא את כול אלא רק את מרב יצירותיה – נמצאו מאמריה מפוזרים בכתבי־עת שונים ומגוונים כגון: היינט, מאָמענט, נייע פֶאַלקסצייטונג, טאַג, ליטעראַרישע בלעטער, פֶאַרויס, שול וועגן, נאַש פּשגלונד, נובי דז'ניק, ועוד.⁵ ואכן נושאי המאמרים של רחל אויערבאך בכתבי־העת הנ"ל משקפים גלריה רחבה של תחומים, שרובם מעוגנים בספרות ובתרבות היהודית בפולין: ספרות יידיש וספרות פולנית, פולקלור, אמנות, תיאטרון, חינוך, פסיכולוגיה ועוד. מקום מיוחד וייחודי – עוד מימיה בלמברג ובעיקר בווארשה – היא הקדישה לספרות יידיש ופולנית במאמרים כלליים כגון 'סופרות בספרות הפולנית העכשווית', וגם במאמרים הדגים בסופרות ובמשוררות יידיש מיוחדות, מן המאה השבע עשרה ועד לתקופתה, כגון: יענטע בתי־צחק, רחל קאַרן, מרים אולינאָווער, פֶראַדל שטאַק ועוד.

רחל אויערבאך גם פרסמה בווארשה מאמרים המשקפים את רקעה האקדמי מלמברג, המעוגנים בתחומי האנתרופולוגיה, הפסיכולוגיה והפילוסופיה – לדוגמה: בהיינט ב־1935 היא פרסמה מאמר על פסיכואנליזה לרגל שמונים שנה ללידתו של פרויד, ובמאָמענט ב־1933 היא דנה בגישה הפסיכולוגית של פרופ' פישל־יהושע שניאורסון, והיא פרסמה גם סקירה אנתרופולוגית של האנטישמיות בזמנה בהיינט ב־1933.

בנוגע לסביבה התרבותית בידיש בווארשה היא סקרה ספרים חרשים בידיש, ביקרה את המחזות של התיאטרון בידיש, ומסרה מידע על תנועות ותצוגות אמנותיות. בליטעראַרישע בלעטער ב' 1935 היא פרסמה מאמר בשני המשכים על הרומן האוטוביוגרפי של יהושע פערלע ייִדן פֿון אַ גאַנץ יאָר, ובאותו כתב־העת ב' 1937 היא ביקרה את ההופעה הדראמטית של נוסח איציק מאַנגער של הפישוף מאַכערין ב'טעאַטראַן פֿאַר יוגנט', וב' 1938 הופיע מאמרה על הדמויות המדוקלמות ('רעציטאַציע־געשטאַלטן') של הערץ גראָסבאַרד. היא כתבה על האמנות המודרניסטית בטאָג ב' 1938, ובמאָמענט ב' 1935 – על החיים והאמנות של מאַרק שאַגאַל.

התעניינותה של רחל אויערבאָך בספרות ובתרבות לא היתה מוגבלת לתחום היהודי בלבד אלא הרחיקה בהתעניינות בספרות הפולנית והאוקראינית. ב' 1936 היא הדפיסה בהינט מאמר על ד"ר סטניסלב וינצ'נץ, החוקר הפולני של סיפורי עם יהודיים, וב' 1939, בכתב־העת פֿאַרויס נמצא מאמרה על זכרונותיו של טָרס שְבִינְקו לרגל 150 שנה להיוולדו – שלפי דבריה היה הסופר האוקראיני הגדול ביותר.

רחל אויערבאָך היתה בת־בית בספרויות בשפות שונות. מעבר לפרסומיה על ספרות יידיש, פולנית, אוקראינית – וכפי שנראה להלן – גם גרמנית, היתה כוונתה גם להרחיב את הידע של קוראיה בספרויות אלה. זאת ניסתה לעשות בעיסוקה הפחות ידוע בשנים שבין המלחמות – הכוונה לתרגום. עוד בלמברג ערכה רחל אויערבאָך וגם תרגמה את שיריה של חברתה הטובה דבורה פֿאַגל מגרמנית ומפולנית לידיש עבור כתב־העת צושטייער, עד שדבורה פֿאַגל הרגישה די בטחון כדי ליצור בעצמה בידיש.

בווארשה היה מלך ראָוויטש שולח עותק אחד של ה'ריזוע בריוו' – תיאורי מסעותיו – מדי שבוע, לפרסום בפֿאַלקסצייטונג. עותק שני היה שולח לרחל אויערבאָך, שהיתה מתרגמת אותם לפולנית עבור העיתון היומי נאַש פּשָגלונד – במשך ארבע שנים.⁶

דוגמה בתחום התרגום, המשקפת גם את זיקותיה של רחל אויערבאָך לספרות במערב אירופה: ב' 1938 היא תרגמה מגרמנית לידיש עבור ה'יונג טעאַטער' את הדראמה '12000' של ברונו פראַנק – אחד מהדראמטורגים והסופרים הגרמנים הידועים ביותר בין שתי מלחמות העולם. מבחינת ספרות יידיש של תקופתה מזכירה רחל אויערבאָך שהיא תרגמה לפולנית מפרי עטם של ז. סעגאַלאָוויטש, יהושע פערלע, י. י. זינגער ודוד בערגעלסאָן.⁷

בתקופת וארשה בחייה התפרנסה רחל אויערבאָך משכר סופרים עבור מאמריה ותרגומיה, ומתפקידים שונים בכמה ממערכות כתב־העת בידיש ובפולנית. בשבועיים האחרונים של אוגוסט 1939 היא עבדה בשעות הערב בבית הדפוס של היומון נאַש פּשָגלונד עם ההגהות האחרונות לפני פרסום העיתון. על סמך מעמדה של רחל אויערבאָך בווארשה, בחייה התרבותיים והספרותיים, היא הזומנה – באחד באוקטובר – בתיווכה של רחל זשיכלינסקי למשרד החדש של ה'דז'וינט', שבראשו עמד ד"ר עמנואל רינגלבלום, מייסד ומנהל הארכיון המחתרתי המכונה

'עונג שבת'. הובהר לה על ידו ש"נישט אַלע קאַנען, נישט אַלע מעגן אַנטלויפֿן" – לא הכל מסוגלים ולא לכולם מותר לברוח.⁸

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה מילאה רחל אויערבאך תפקידים רבים וחשובים בעזרה העצמית של יהודי גיטו וארשה, ובפעילות של מחתרת התרבות כמשתתפת במבצעי הרבים של ארכיון 'עונג שבת', ביחד עם כשישים איש שמשימתם היתה לאסוף ולחבר תיעוד על חיי היהודים תחת שלטון הנאצים. היא הצליחה לשרוד לאחר שברחה מהגיטו והסתתרה בצד הארי של וארשה, שם היתה מקורבת לחוגי המחתרת היהודית והוועד לעזרת היהודים במחתרת ('zegota') בראשותו של אדולף ברמן, וגם תפקדה כקשרית בעצה אחת עם בלה ('זאנדה') עלסטער. נוסף על כך תרמה בצד הארי מפרי עטה לארכיונים ולפרסומי המחתרת היהודית והפולנית בווארשה. חיוניות פעילותה ועושר עשייתה בזמן השואה הם פרק לעצמו, שקצר כאן המצע להשתרע. בהמשך נסתפק באיזכור עשייתה וכתיבתה בקווים כלליים, בבחינת ראשי פרקים לחקר חייה ויצירתה.

בהוראת ד"ר עמנואל רינגלבלום אירגנה רחל אויערבאך ברחוב לִשְׁנו 40 מטבח עממי עבור תושבי הגיטו. ביוזמתו היא גם התחילה לתעד ולתאר בצורת יומן את אירועי היום-יום בגיטו – ותמיד תוך התמקדות בפגישותיה האישיות עם אנשי ספרות ותרבות, שאיתם היא באה במגע בהיותה אחת מהם. במשך שלוש שנים עמדה רחל אויערבאך בראש המטבח העממי. בשנת 1941 בתשובה לקריאתו של רינגלבלום לחבר חיבורים על הנושא 'שנתיים בגיטו', כתבה רחל אויערבאך תיאור וניתוח הרעב בשנתיים הראשונות בגיטו בצורת מונוגרפיה שהיא מעין כרוניקה ספרותית בשם 'געטס אַ טעלער עסן – מאַנאַגראַפֿיע פֿון אַ פֿאַלקסקיך'. לאחר תיאור מרגש במיוחד של עשרות אלפי הפליטים בגיטו שהגיעו מהפרובינציה הפולנית, היא מגיעה למסקנה שלמטבח אין אפשרות להציל ולו אדם אחד מרעב. כל מה שהמטבח מסוגל הוא לדחות במקצת את הצפוי מראש – מוות מרעב. שני חיבורים אלה – היומן והמונוגרפיה – נמסרו ונקברו בארכיון המחתרתי 'עונג שבת', שחלקים ממנו – כולל כתיב־ידה אלה – נמצאו לאחר השואה.

בתשעה במרץ 1943 עזבה רחל אויערבאך את שטח הגיטו אל הצד הארי של וארשה, והפכה לפעילה במחתרת היהודית והפולנית שם, ביחד עם אדולף ובאשה ברמן, פולה ובלה עלסטער, הערש בערלינסקי, אנטק צוקרמן, לאון פֿינער, יאנינה בוכהולץ, יאן ז'בינסקי ואחרים. למעשה, בזכות שליטתה בשפה הגרמנית והופעתה הלא־יהודית, היא שרדה בצד הארי. יתר על כן היא הצליחה להיות פעילה ולהסתובב ברחובות מבלי שתיעצר. דרכי פעולתה במחתרת, תכסיסי התחמקותה ממוקדי סכנה בצד הארי, ואופן קיומה שם – בין הגרמנים והפולנים ברחוב ובמשרדיהם – אלה הם פרק לעצמו שעליו יש מקום לכתוב חיבור מיוחד.⁹

את המשימה הראשונה לכתיבה בצד הארי קיבלה רחל אויערבאך באוגוסט 1943 ממנהיג ה'בונד' במחתרת בצד הארי לאון פֿינער; לכתוב משהו עבור ביולטין פולני שבכוחו לתאר את מה שאירע בגיטו בזמן הגירושים הגדולים. בסתיו

1943 וחורף 1943–1944 היא חיברה שתי מסות גדולות בפולנית: 'Nazwali to Wysiedleniem' (הם קראו לזה עקירה = 'דפורטציה'), ו-'Z Ludem Pospołu' (ביחד עם העם) – הראשונה על אודות הגירוש בגיטו וארשה והשנייה על אודות סופרים, אמנים, מוסיקאים ופעילי תרבות אחרים. גם חיבורים אלה הוטמנו, בגנים הזואולוגיים בפראגה ובשדות מוקוטוב, ביחד עם גביות עדות שהיא רשמה בצד הארי של וארשה. הכול נמצא – הפעם על ידה – לאחר השחרור.

כבר בתקופת השואה הפכה רחל אויערבאך להיות היסטוריונית המתעדת את אירועי החורבן – אם בחיבוריה עצמה ואם בגביית עדות. פעילות זאת היא המשכה בפולין, בלודז', מיד לאחר השחרור בתור אחת המייסדים והעורכת הספרותית של הוועדה היהודית ההיסטורית.¹⁰ בלודז' היא פרסמה את שני ספריה הראשונים – על מרד גיטו וארשה ועל מחנה המוות בטרבלינקה.¹¹

בינואר 1950 עלתה רחל אויערבאך למדינת ישראל והקדישה את המשך חייה לתעד, בעבודתה בתור מייסדת ומנהלת המדור לתיעוד בעל־פה ביד ושם, את אשר אירע בשואה. בספריה ובמאמריה הרבים – ביידיש, בפולנית ובעברית – היא הקדישה את כתיבתה לתיאור היצירתיות התרבותית היהודית ערב השואה ובזמנה. זאת היא עשתה בספריה העיקריים בחוצות וארשה, צוואות וארשה, והמשכו בינם לעצטן וועג. יצירות אלה הן מורכבות כמונטאז' מכתביה מתקופת השואה, בתוספת פרטי גורלם של אלה שתוארו, כתוצאה ישירה של המשך מחקרה. לרוב אין תוכן הפרסומים האלה מוצג בסדר כרונולוגי של האירועים אלא הוא מחולק לפרקים קצרים הדנים באישים מסוימים או בקבוצה של אנשים או באירוע ספציפי. כתיבה לפעמים סנטימנטליים וכוללים קטעים ליריים, שלעתים קרובות ניוונים ממקורות יהודיים קלאסיים ומשילוב תיאור מנהגים מסורתיים יהודיים כדי להביע את זיקתה האישית, ההיסטורית והספרותית לעולם שחרב. בהרהוריה, בתיאוריה ובניתוחיה מושקעות תמיד תובנות היסטוריות. מטרתה המוצהרת בספרה המרכזי על גורל סופרי יידיש בגיטו וארשה – צוואות וארשה, היא להציג את הצד האחר של ההתנגדות המזוינת, דהיינו את ההתנגדות התרבותית והנפשית לשלטון הנאצי.¹²

רחל אויערבאך מייצגת בחייה ובעבודותיה אשה יהודייה, פוליגלוטית ומלומדת בשתי התקופות המרכזיות של תרבות יידיש במאה העשרים. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היא מייצגת קודם את הרצון ליצור ולחיות בתוך תרבות יידיש בגליציה, ולאחר מכן – את שגשוגו של המרכז היהודי בווארשה בפעילותה התרבותית וביצירתה הענפה. בתקופת השואה היא היתה פעילה בגיטו ובמחתרת, והתחילה כבר אז לתאר ולתעד את מעשי החורבן ואת התגובה היהודית לשואה. לאחר המלחמה, היא הקדישה את המשך חייה במדינת ישראל לתיעוד ולתיאור חייהם וגורלם של אנשי הספרות והתרבות ביידיש – שעמיהם היא נמנתה, ושאותם בעצם – לפחות בכתיבתה – היא מעולם לא עזבה.

- 1 להלן רשימת פרסומיה העיקריים שיצאו לאור כספרים: אויף די פֿעלדער פֿון טרעבלינקע, וואַרשע-לאַדז-קראַקע, 1947; דער יודישער אויפֿשטאַנד; וואַרשע 1943, וואַרשע 1948 תורגם לעברית על־ידי מרדכי חלמיש; מרד גיטו וארשה, תל־אביב, 1963; אונדזער חשבון מיטן דייטשן פֿאַלק, תל־אביב 1952 - חלקים ממנו פורסמו בעברית: 'חשבוננו עם העם הגרמני', מולד, כרך ת, חוברת 44, תל־אביב, דצמבר 1951, עמ' 66-71; בחוצות ורשה: 1939-1943, תל־אביב 1954; וואַרשעווער צוואַות: באַגעגענישן, אַקטיוויטעטן, גורלות 1933-1943, תל־אביב תשל"ה-1974 - תורגם לעברית על־ידי רבקה גורפיין־אוכמני; צוואות וארשה: מפגשים, מעשים גורלות 1933-1943, תל־אביב 1985; ביים לעצטן וועג: אין געטאָ וואַרשע און אויף דער אַרישער זייט, תל־אביב 1977.
- 2 ניתן לבדוק רשימה ביבליוגרפית של חלק ניכר (34) מחיבוריה בידידי מהתקופה שבין שתי מלחמות העולם באינדקס של כתבי־עת בידידי באתר המחשב של האוניברסיטה העברית בירושלים, במערכת 'אלף': <http://www.huji.ac.il/huji/eng/library-e.htm>. כמו כן, רחל אויערבאך פרסמה - בין השנים 1949-1975 שבעה עשר מאמרים בכתבי־העת די גאַלדענע קייט, מאמרים שבתוכם שפע של מידע אוטוביוגרפי, ופרטים על החיים הספרותיים והתרבותיים בגליציה ובווארשה בין שתי מלחמות העולם ובזמן השואה. פרטים ביבליוגרפיים על חיבורים אלה, ראה לפי גליון האינדקס של די גאַלדענע קייט (1-125), תל־אביב 1990.
- 3 ארכיונה הפרטי של רחל אויערבאך שמור ביד ושם, בירושלים. פרטים ביוגרפיים וביבליוגרפיים לעיל ובהמשך נלקחו בחלקם גם ממסמך בידידי של קורות חייה שחובר על ידה, הנושא את התאריך 18.11.1945, שם.
- 4 פרטים ביבליוגרפיים של כתבי־העת בידידי וכפולנית ניתן למצוא בסידרה הביבליוגרפית שיצאה מטעם המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם באוניברסיטה העברית בירושלים: רשימת היומונים וכתבי־העת בידידי שפורסמו בין שתי מלחמות העולם (הכין יחיאל שיינטוך), ירושלים 1986; רשימת העתונות היהודית היומית והתקופתית שפורסמה בשפה הפולנית בשנים 1823-1982 (הכין פאול גליקסון), ירושלים 1987.
- 5 ראה לעיל הערה 1 והערה 3.
- 6 ראה: רחל אויערבאך, 'דער ברידערישסטער פֿון אונדזערע ברידער, צום 60סטן געבוירן־טאָג פֿון מלך ראָוויטש', די גאַלדענע קייט 19, תל־אביב 1954, עמ' 104-110, ובמסמך קורות החיים של רחל אויערבאך לפי הערה 3 לעיל.
- 7 בין היתר מזכירה רחל אויערבאך שהיא תרגמה את הרומן די גילדענע פֿאַווע של פערלע ואת הרומן שטומע פֿרינט ואת סיפורי ה'ערכיים' של משה סטאַווסקי (סתוי), ראה מסמך קורות החיים לפי הערה 3 לעיל.
- 8 לפי דבריה באותו מקום סיפר לה רינגלבלום שהוחלט גם להעסיק במוסדות היהודיים בגיטו כמה שיותר אנשי ה'אינטעליגענץ', ראה לפי וואַרשעווער צוואַות, עמ' 63, בהערה 1 לעיל.
- 9 פרטים על פעילותה בצד הארי של וארשה, ראה במיוחד בספרה ביים לעצטן וועג, בשני פרקיו האחרונים: 'די יאַנעס' (עמ' 213-258), 'אויף דער אַרישער זייט' (עמ' 261-303), לפי הערה 1 לעיל, וגם את פרק זכרונותיה בתוך כרך המוקדש לזכר חברה מהמחלת: רחל אויערבאך, באַגעגענישן מיט פֿאַלאַ עלסטער, דריי - אַנדענקבוך: פֿאַלאַ עלסטער, הערש בערלינסקי, אליהו ערליך, תל־אביב 1966, עמ' 53-74.
- 10 פרטים על פעילותה של רחל אויערבאך בלודז' מיד לאחר השחרור, וגם על עיסוקיה ופרסומיה בארץ בתור מנהלת ומייסדת המדור לתיעוד בעל־פה ביד ושם, ראה: יוסף קערמיש, 'רחל אויערבאך - די גרינדערין פֿונעם עדות־ווערק יד ושם', בתוך: רחל

אויערבאך, ביים לעצטן וועג, עמ' 305-318. חלקים של חיבור זה תורגמו לעברית עם תוספות בשם 'רחל אוירבך ופעלה', בתוך: רחל אוירבך, צוואות וארשה, עמ' 7-15 (פרטים על ספרים אלה ראה לפי הערה 1 לעיל).

11 פרטים ראה לפי הערה 1 לעיל.

12 "עס איז מיר נישט איין מאָל אויסגעקומען צו שרייבן, אָז דער אויפֿבלי פֿון קולטור און קינסט, און דאָס אַנטוויקלען גייסטיקע אינהאַלטן, פֿאַרנעמט נאָך דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג, דעם צווייטן וויכטיקסטן פּלאַץ אין דער היעראַרכיע פֿון די ווערטן, וואָס זענען פֿאַראַן אין געטאָ־לעבן. איצט זע איך אײַן, אָז די קולטור־באַוועגונג אין די ווידערשטאַנד־באַוועגונג זענען נישט קיין צוויי פֿאַרשידענע זאַכן, נאָר פשוט צוויי פֿאַרשידענע זײַטן פֿון אײַן און דער זעלבער דערשײַנונג" (וואַרשעווער צוואַות, עמ' 12).